

Den kulturelle
skulesekken
Rogaland

ROGALAND
FYLKESKOMMUNE

DEI REISANDE

Kvartett med song, fiolin, trekkspel og gitar.

5. til 7. klasse

Eigen verkstad for 7. klasse leia av Elisabeth Ringdal.

Dei reisande

Romanifolket har vore ein del av det norske folket sidan 1500-talet. I ei tid utan internett, radio og TV bar dei med seg både folkemusikk og nye impulsar frå kontinentet, og mange av dei største spelemennene i norsk folkemusikk har vore av dei reisande. På same tid vart romanifolket òg utsett for undertrykking og overgrep frå storsamfunnet.

I samarbeid med *Foreningen GIA – Bevaring av taternes kultur og arv* presenterer DKS Rogaland noko av historia og kulturen deira.

Heile mellomtrinnet vil få ein konsert med songar frå den rike musikktradisjonen til det norske romanifolket.

Sjuande trinn vil få eit utvida tilbod i samsvar med læreplanen. Mange av dei reisande var dyktige handverkarar, og elevane får prøva seg på romanifolkets handverkstradisjonar under leiing av Elisabeth Ringdal. Denne økta varer om lag to skuletimar.

(Foto: Glomdalsmuseet)

Førebuingar til framsyninga

Elevane vil få større utbytte og glede av framsyninga om dei er godt førebudde og har sett seg inn i temaet. Dei fleste elevane har ikkje høyrte om dei nasjonale minoritetane i Noreg, og me rår læraren til å fortelja elevane litt om romanifolket / dei reisande på førehand.

Dei nasjonale minoritetane våre

Dei reisande / romanifolket er ein norsk minoritet som har vore i Noreg sidan 1500-talet.

Ein minoritet er ei gruppe som utgjer eit mindretal av folket i eit land. I Noreg har me fem nasjonale minoritetar, og romanifolket er ein av desse. Denne statusen fekk dei i 1999, då Noreg skreiv under på *'Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter'*.

Dei andre norske minoritetane er rom (sigøynarar), jødar, kvener og skogfinnar. Samane har valt å bli definert som eit urfolk og ikkje som nasjonal minoritet.

Kven er dei reisande?

Dei reisande blir òg kalla romanifolk og taterar. På vestlandet reiste dei rundt i båt, og desse vart kalla båtfantar. Sjølv likar dei ikkje å bli kalla fant eller splint. På austlandet brukar dei ordet tater, og de vil høyra at songaren i kvartetten er stolt over å kalla seg sjølv tater. På vestlandet, derimot, likar dei best å verta kalla 'dei reisande' eller 'romani'. Dei som reiste med båt kallar vi i dag 'dei båtreisande'.

Dei fleste av romanifolket ser på seg sjølv som ein særskild minoritet, og dei har alltid vorte behandla som det. Dei har ein felles historisk bakgrunn, eige språk og eigne tradisjonelle yrke. Språket heiter romani, og dei reisande kunne snakka både dette og norsk.

Romanifolket har hatt ei reisande livsform, og dei har levd av å selja varer og tenester til dei fastbuande. Dei var dyktige handverkarar og flinke med dyr, spesielt hestar. Musikk har alltid vore viktig for romanifolket. Dei har sine eigne songskattar som de vil få høyra i konserten. Dessutan var nokre av dei dyktigaste spelemennene i norsk folkemusikk av dei reisande.

Heilt frå romanifolket kom til Noreg, har staten prøvd å gjera dei lik dei norske fastbuande. Dette har ført til forfølgingar og grove overgrep mot dei reisande, og i frå 1897 til 1989 tok *Norsk misjon blant hjemløse* 1.500 barn frå foreldra og plasserte dei på barneheimar. Heilt fram til 1989 dreiv dei også ein arbeidskoloni for romanifolk i Svanviken.

I konserten vil dokker høyra om historia og kulturen til dei reisande. I denne historia ligg det òg overgrep som er blitt gjort av storsamfunnet mot romanifolket.

Handverk, tenester og handel

Romanifolket har opp gjennom tidene levd av å produsere varer og tenester til dei fastbuande. Det som særleg kjenneteiknar romanifolkets handverk, er låge materialkostnader og høg arbeidsinnsats.

Industrialiseringa i førre hundreår førte til at mange av romanifolket måtte finna nye måtar å livnæra seg på, og dei måtte tilpassa seg ein skiftande marknad for varene og tenestene sine.

"Taterkniver" (Foto: Burny Iversen, Glomdalsmuseet)

Mennene var dyktige med ulikt metallarbeid. Dei produserte bruksgjenstandar i metalltråd for sal og arbeidde ofte som blekkslagarar og smedar. Dei var kjende for å laga flotte knivar, og knivane dei produserte var populære salsvarer. Mennene kunne òg tena som gardsarbeidarar og var i tillegg kjende for godt handlag med hestar.

Kvinnene tok seg av tradisjonelle oppgåver som pass av barn, vask og stell av klede og matlaging. Dei bidrog også til økonomien i familien ved å gå inn i gardsarbeid slik som mennene, eller dei tok arbeid i huset på gardane.

Kvinnene selde både varer dei hadde laga sjølv, mennene sine handverksprodukt og varer som var kjøpte i større mengder. Kvinnene laga blomar i papir og ulike tekstilarbeid for sal. Varene dei selde var ofte pyntegjenstandar som til dømes dukar, brikker, broderi, kniplingar, blonder, band og lommeørkle. Dei selde òg bruksgjenstandar som nåler, knappar, strikkepinnar og trådsneller. Barna var viktige støttespelarar i det daglege arbeidet.

Kvinnene spådde i handa, i kort og i kaffigrut. Spådomskunsten var ofte ein kombinasjon av overtru og psykologi. Romanikvinnene var gode til å lytta og mange fekk råd om både kjærleik og pengar.

Sjuande klasse vil i ein eigen verkstad få laga lysestakar av ståltråd, lik dei som romanifolket laga og selde.

Språket

Dei reisande har sitt eige språk som heiter romani. Mange av orda er dei same som i romanés som romfolket/sigøynarane snakkar, men romani har same måte å bøye ord og bygge setningar på som norsk. Orda i

Demonstrasjon av trådarbeid under opninga av romaniutstillinga på Tvedestrand museum, 2003 (Foto: Tom Dag Bredesen)

språket speglar historia til romanifolket. Fleirtalet av orda har røter i språk frå det nordvestlege India og Panjab i Pakistan, og mange ord liknar på tilsvarande ord i hindi. Andre ord har røter i gresk, slaviske språk, romanske språk og germanske språk. Det er og

nokre ord på romani som kjem frå hebraisk og finsk.

Romani er framleis eit levande språk, sjølv om norsk i dag er hovudspråket for dei reisande. Romani har mellom anna blitt brukt når dei reisande ikkje ynskja at dei fastbuande skulle forstå kva dei prata om. Nokre ord har funne veg til norsk slang og dialekt, til dømes spenn (pengar) og beddo (slang for politi på Stavanger-dialekt).

Under er nokre fleire døme på ord på romani.

<u>ROMANI</u>	<u>NORSK</u>	<u>ROMANI</u>	<u>NORSK</u>
babb	skjegg	grei	hest
bal	hår	gustro	finger
balo	gris	honkar	er
bul	rygg	jad	gått
buro	fastbuande	jakk	auga
dad	far	jik	eit
dakri	mor	juklo	hund
dar	hals	kalsing	sko
deia	mor	kamar	har
drom	veg	kjei	jente
duri	lang	kjerklo	fugl
		knetra	kne

kålo	bryst	pral	bror
makjo	fisk	pæna	syster
manus	folk	pærd	mage
mas	kjøtt	rakli	jente
masjkan	katt	raklo	gut
miro	eg	rakrar	snakkar
moi	mun	ratt	blod
musjlo	arm	romani	romani
mårti	hud	sjero	hovud
negus	nagl	sjåka	kinn
nina	no	vasjt	hånd
pašar	trur	vemling	tarm
piro	fot/bein	vorsus	me

(Foto: Haugalandmuseene)

Romanifolket i dag

Dei fleste av romanifolket er i dag bufaste. Romanifolket har som andre nordmenn ulike yrke, men mange lever framleis av å handla. Ein god handel er ennå høgt verdsett. Nokre er på reise delar av året og driv med litt handverk eller småhandel. Reisinga går i dag mest føre seg med campingvogn eller bubil, men òg litt med båt. Sjølv om mange ikkje reiser slik som før, er lysta til å reisa når våren kjem, sterk hos dei fleste.

I dag har romanifolket status som ein nasjonal minoritet. Dei har dermed rett til å halda på eigen kultur og eige språk.

Mange reisande er medlemmer i ulike landsdekkande organisasjonar som arbeider for auka aksept og betre rettar. Samstundes fungerer desse organisasjonane som samlingspunkt og møtestader for romanifolket.

Styresmaktene prøver ikkje lenger å øydelegga eller endra kulturen til dei reisande, og den norske staten kom i 1998 med orsaking utan atterhald for tidlegare handlingar.

Dette er utsegna som dåverande kommunalminister Ragnhild Queseth Haarstad kom med: *“På vegne av norske myndigheter beklager jeg sterkt fortidas overgrep. Noe lignende må aldri skje igjen. Norske myndigheter har mye å skamme seg over ovenfor romanifolket.”* Som eit ledd i denne prosessen vart det i 2004 oppretta eit eige fond: *Romanifolkets kulturfond*. Avkastninga av dette fondet vert brukt til tiltak og aktivitetar som fremmer vern og utvikling av kulturen, språket og historia til romanifolket.

Kulturarv

Kulturarv er dei delane av fortida (i form av materielle og immaterielle kulturuttrykk) som eit samfunn vel å ta med seg inn i framtida. Kulturminne kan vera både materielle og immaterielle spor etter menneskeleg verksemd.

Immaterielle kulturminne er munnlege tradisjonar og uttrykk, som språk, utøvande kunst, sosiale skikkar, ritual og festivitatar, kunnskapar og dugleik.

Materielle kulturminne er faste og lause spor etter menneskeleg verksemd, til dømes gravhaugar, hamner og gjenstandar som ein hammar eller ein skulptur.

Riksantikvaren har lagt vekt på at romanifolket sine ulike møteplassar for handelsverksemd, sosialt samvære og overnatting er viktige kulturminne. Haugalandmuseene starta i 2006 pilotprosjektet *‘Romanifolkets kulturminne’* på Haugalandet. Prosjektet hadde som mål å kartlegga hamner, overnattingsstader og møteplassar som blei brukt av romanifolket, og registrera alle stader som har namn knytt til kulturen deira.

Nedanfor er lenker til rapportane frå dei registreringane Haugalandmuseene gjorde av romanifolkets kulturminne i 2006 og 2007. Her kan de sjå om de finn registreringar i nærleiken av skulen.

Tysvær og Vindafjord:

<http://batreisende.no/wp-content/uploads/romanifolkets-kulturminne-rapport-fray-registreringar-i-tysvar-kommune-og-vindafjord-kommune-2006.pdf>

Haugesund, Utsira, Karmøy og Bokn:

<http://batreisende.no/wp-content/uploads/romanifolkets-kulturminner-rapport-fra-registreringer-i-utsira-kommune-haugesund-kommune-karmay-kommune-og-bokn-kommune-2008.pdf>

Musikken

Dei reisande har sterke musikktradisjonar, og mange av dei fremste felespelarane i Noreg var av dei reisande. Romanifolket hadde reist gjennom store delar av Europa før dei kom hit, og då dei vandra i bygdene i Noreg, hadde dei med seg musikken sin. Musikken deira smelta saman med den gamle musikken i bygdene og vart til den folkemusikken me kjenner i dag.

Petter Strømsing og Karl Johansen Rosenberg er dei mest kjende spelemennene av romanislett. I dag står det ein bronsestatue av Petter Strømsing i Skjoldastraumen. Tradisjonen seier at songen Per Spelemann handla om han. Ein anna kjend spelemann av dei reisande var Fant-Karl. Han var kjend som valsekongen, og mange spelemenn i bygdene fekk opplæring av han på byrjinga av 1800-talet. Mange av dei kjende romanimusikarane i dag stammar frå han.

Musikken til dei reisande i dag kan både vera dikta av dei reisande, eller dei kan ha kome frå andre stadar. Somme av visene kan vera 300–400 år gamle. Dei har blitt sunge av dei reisande i generasjonar, og dei sette eit tydeleg preg på songane, med melodi og måten dei har blitt sunge på. Andre songar er nyare. Ein del av songane er det ein kallar skillingsviser, og dei reisande starta nok å synga desse når dei reiste rundt på bygdene og selde blad med skillingsviser.

Av kjende romanimusikarar i dag er Åge Aleksandersen, Lasse Johansen (frå Ole Ivars), Laila Yrvum, Elias Akselsen og Veronica Akselsen.

Ånon Egeland skriv i føreordet til *Viser frå et folk på vandring*: «De reisende tror på visene de synger. Bare en stein kan unnlåte å bli grepet av den inderligheten som legges for dagen i framføringen, enten det er en gammel kjempevis eller en tåredryppende skillingsvis som framføres.»

Mange av songane til dei reisande går i moll og høyrer triste ut, og mange handlar om ulykkeleg kjærleik og forholdet deira til dei fastbuande, som dei kallar 'buroar'. Ein av dei mest kjende av desse songane heiter Burobengen. Den kan de synga i klassen om de vil. Notane og teksten står på neste side. Denne songen er med på konserten.

Burobengen

Trad.

1. Vil du lyt-te til mi vi-se, vil du lyt-te til mitt ord. Ned-i Se-tes - da-las
2. Fa-ren min han var en ri-king, og jeg var hans eld-ste sønn. At jeg skul-le ar-ve

F Gm A Bb F

går-der der jeg har min far og mor. Vil du lyt-te til mi vi-se jeg for
går-den, det var far og mor sin drøm. Sko-ler har jeg gjen-nom-pløy-et for de

Gm Dm A⁷ Dm A⁷ Dm A⁷ Dm

deg vil ta-la sant, i mi vi-se får du hø-re hvor-dan jeg er blitt en fant.
vil-le ha meg frem, me-ning-en det var nå det-te, at jeg skul-le ar-ve dem.

3. Men en kveld litt utpå høsten
kom det inn et fantefærd.
Kniver hadde de i belte
like lange som et sverd.
Datt'ra deres hu var fager,
datt'ra deres hu var fin,
og jeg tenkte i mitt indre;
denne jenta skal bli min.

4. Arveløs jeg ble av fader,
og forlatt jeg ble av mor,
men til denne taterjenta
måtte jeg dog holde ord.
Jeg oppriktig elsket jenta,
jeg for deg vil tala sant,
i mi vise får du høre
hvordan jeg er blitt en fant.

5. Unger har jeg ikke savnet,
unger har jeg mange av,
landeveien skal jeg vandre
til jeg stuper i min grav.
Og den dagen kommer aldri
at jeg angrer vilt på det,
hadde aldri jeg fått jenta
hadde aldri jeg fått fred.

Kjelder

<http://batreisende.no/>

<http://old.glomdalsmuseet.no/html/romani/latjo-drom/index.htm>

<http://lor.no/>

<http://snl.no/romanifolk>

Litteratur

Gotaas, Thor, (2007), *Taterne: Livskampen og eventyret*, Andresen & Butenschøn

Larsen, Anne-Mari, (2010), *Vi er fargerike bare vi tør: Taternes fortellinger*, Tapir Akademisk Forlag, Trondheim

Larsen, Britt Karin, (1991), *En gang var vi som vinden: Samtaler med en norsk minoritet*, Gyldendal, Oslo

Larsen, Britt Karin, Borge, Liv og Henrichsen, Torill Marø, (2001), *Vesle-Hjalmar og Kilden*, Omnipax, Oslo

Larsen, Liv og Hyldmo, Egil, (2012), *Folket som kunne fly*, Ego Media, Trondheim

Møystad, Mari, (2009), *Latjo drom- Romanifolkets/taternes kultur og historie*, Glomdalsmuseet, Elverum

Vie, Grethe Paulsen, *De båtreisende – romanifolket som reiste kystveien*

Yrvum, Laila og Johansen, Lasse, (2003), *Viser frå et folk på vandring – slik vi lærte de*, Musikk-Husets Forlag A/S, Oslo

Forslag til oppgaver etter framsyninga

Utdanningsdirektoratet har laga eit eige temahefte som heiter *‘Om tatere som minoritet i et flerkulturelt samfunn: Kulturformidling i barnehage og skole’*. I del to finn de mange oppgaver de kan jobba med i klassen. De kan lasta ned heftet her:

<http://www.udir.no/Lareplaner/Veiledninger-til-LK06/Ovrige-veiledninger/Temahefte-om-tatere-som-minoritet-i-et-flerkulturelt-samfunn/>

Her er og nokre spørsmål til temaet:

<http://old.glomdalsmuseet.no/html/romani/latjo-drom/undervisning.htm>

Her er nettsida Haugalandmuseene har laga om dei båtreisande. Den er fin å visa på skjerm i klassen:

batreisende.no

Relevante hovudmål frå læreplanane i Kunnskapsløftet

LÆREPLAN I SAMFUNNSFAG – KOMPETANSEMÅL ETTER 7. ÅRSSTEGET

FAG	Samfunnsfag
ÅRSSTEG	5. – 7. klasse

Historie

- *Gjere greie for nasjonale minoritetar som finst i Noreg, og beskrive hovudtrekk ved rettane, historia og levkåra til dei nasjonale minoritetane*

Praktisk informasjon

Tal på publikum:	Maksimum 150.
Programlengd:	40 minutt. 7. klasse får òg ein verkstad. Sjå turnéplan for tidspunkt.
Arena/rom:	Gymsal eller aula for framsyninga. Klasserom for verkstaden.
Publikumsoppsett:	Kinooppsett.
Blending:	Nei.
Straum:	<i>Det er naudsynt med straumuttak nær spelestad.</i>
Garderobe:	Rom til å skifta i og til å setta frå seg instrumentkasser og anna utstyr.
Hjelp til å bera:	<i>Me ber om at fire elevar møter musikarane og hjelper til med å bera utstyr 60 minutt før fyrste konsert og 20 minutt etter siste konsert.</i>
Tid til å rigga opp:	60 minutt.
Tid til å rigga ned:	30 minutt.
Merknad om spelestad:	<i>Vær vennleg å sjå til at det er normal romtemperatur i konsertlokalet.</i>
Anna:	• Me ber om at ein lærar eller elev ønskjer velkomen til konserten og presenterer musikarane. • Det er ein flott avslutning om nokon seier takk for opplevinga i etterkant. • <i>Lærarane set seg saman med elevane, der dei er publikum og opplever konserten på lik line med elevane.</i> • <i>Kulturkontakten, eller ein annan kontaktperson, må vera tilgjengeleg under gjestinga. Og hugs, det er alltid hyggeleg å bli møtt med ein kopp kaffi når ein kjem til ein ny stad.</i> • <i>Driftsansvarleg og dei involverte lærarane må få ein kopi av denne informasjonen.</i>

Den kulturelle skulesekken er ei nasjonal satsing der kultur- og opplæringssektoren samarbeider om å nå dei måla som er nedfelt i Stortingsmelding nr. 8 (2007 – 2008) *Kulturell skulesekk for framtida*. Måla for Den kulturelle skulesekken er:

- å medverka til at elevar i skulen får eit profesjonelt kunst- og kulturtilbod
- å leggja til rette for at elevar i skulen lettare skal få tilgang til, gjera seg kjende med og utvikla forståing for kunst- og kulturuttrykk av alle slag
- å medverka til ei heilskapleg innlemming av kunstnarlege og kulturelle uttrykk i realiseringa av skulen sine læringsmål.

Rogaland fylkeskommune har ansvaret for formidlingsordninga i Rogaland og skal sikra at ho kjem alle skuleelevar til gode og at produksjonane har høg kvalitet.

Opplæringssektoren har ansvaret for å leggja føre- og etterarbeid pedagogisk til rette for elevane, medan kultursektoren har ansvaret for kulturinnhaldet og for å informera om program og turnear i god tid.

Den kulturelle skulesekken er finansiert av spelemidlar fordelt av Kulturtanken og behandla i Kulturdepartementet. Spelemidlane skal nyttast til å utvikla og engasjere DKS-produksjonar og skulekonsertar for turnear i grunnskular og vidaregåande skular. I 2017 er det i og konsertar i barnehagar i fylket. Fylkeskommunen og kommunane i Rogaland finansierar sjølv administrasjon av formidlingsordninga.

Kvart barn i grunnskulen får minimum ein DKS-produksjon og to skulekonsertar per år. Dei vidaregåande skulane kan sjølv velja frå eit utval av produksjonar til sine elevar.

Meir informasjon og turnéplanar finst på nettsida www.skolesekken-rogaland.no

Spørsmål om turnéplan og programmet

Elin Hetland

elin.hetland@rogfk.no

Telefon 51 51 68 79

Spørsmål om musikkdelen av programmet

Egil Ovesen

egil.ovesen@rogfk.no

Telefon 51 51 68 86